

РАТНА ПРОШЛОСТ НАШИХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ

КЊИГА СТО ДЕВЕДЕСЕТ ПРВА

МОНОГРАФИЈЕ

ЈЕДИНИЦА НОВИ ПОЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ЧЕТРДЕСЕТА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Ристо ЦУНОВ, Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник, Андро МИЛАНОВИЋ,
Јоцо ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник, Ме-

ОРО, пуковник, Мишо ЛЕКОВИЋ, пуковник, Ахмет ЂОНААГИЋ, пуковник,
, пуковник, Август ВРТАР, пуковник, Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник (главни уредник)

УРЕДНИК

пуковник Есад ТИХИЋ, професор

Стручни РЕДАКТОР

пуковник Петар ВИШЊИН

Научни сарадник ВИИ ЈНА

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ВЛАДО СТРЕЗОВСКИ - МИЛАН АНДРИЋ

**ТРЕЋА ПРОЛЕТЕРСКА
(СРПСКА) БРИГАДА**

БЕОГРАД 1976,

У В О Д

У другој половини 1943. године одиграли су се многи значајни догађаји. Општа ситуација на европском ратишту из основа се изменила. Једанаест фронтова Црвене армије постепеним преласком у напад од Балтичког до Црног мора извело је неколико крупних офанзивних удара. Британске и америчке армије су ликвидирале немачко-италијански фронт у Африци и искрцале се на Сицилију и Апенинско полуострво. Двадесет петог јула дошло је до пада диктатора Мусолинија, а 8. септембра је капитулирала фашистичка Италија. Распала се осовина Рим — Берлин.

Народноослободилачки покрет у Југославији постигао је одлучујуће војничке и политичке успехе. Његове оружане снаге — Народноослободилачка војска и партизански одреди (НОВ и ПОЈ) — разоружале су десетак италијанских дивизија. Ослобођен је велики део Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије и западне Македоније. Нарочито је било значајно ослобођење готово целе Истре и Словеначког приморја. Створене су нове и проширене раније ослобођене територије.

Мноштво нових бораца ступило је у оружану борбу. Формиране су нове и попуњене постојеће јединице. Народноослободилачка војска Југославије нарасла је у снагу од око 300.000 наоружаних бораца, сврстаних у 9 корпуса, 27 дивизија, 8 самосталних бригада, 123 партизанска одреда, 11 самосталних и 10 диверзантских батаљона. На тлу Југославије она је везивала крупне, модерно наоружане и опремљене окупа-

торске снаге, чији је број, заједно с кислиншким трупама и четницима Драже Михаиловића, достигао око 800.000 војника. То је био изванредан допринос народа и народности Југославије општој борби савезника против фашистичких сила.

Упоредо с војничким постигнути су и значајни политички успеси. Још јаче се проширио и учврстио ослободилачки фронт свих народа и народности Југославије. Била је раскринкана издаја и служба окупатору домаће буржоазије у земљи и њене владе у иностранству. У Јајцу је 29. новембра 1943. године одржано Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Ударени су темељи новој, Федеративној Демократској Југославији, братској заједници југословенских народа и народности. Краљу је забрањен повратак у земљу, а издајничкој влади у избеглиштву одузета су права да представља народе Југославије било где и било пред ким. Образован је Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) као једина легитимна влада у земљи, никла у суровој ослободилачкој борби, која је као таква стекла искључиво право да представља народе и народности Југославије у земљи и у иностранству. За изванредне заслуге и успешно руковођење ослободилачком борбом врховном команданту НОВ и ПОЈ другу Титу додељено је звање маршала Југославије као знак свеопштег признања свих наших народа и народности.²

После Другог заседања АВНОЈ-а, чије су одлуке имале далекосежан значај за даљи ток ослободилачког рата и револуције у Југославији, савезници су морали признати народноослободилачки покрет као прворазредан унутрашњи и међународни фактор. Савезници су признали НОВ и ПОЈ као једину оружа-

¹ Јосип Броз Тито, *Стварање и развој ЈА*, Београд, 1949, стр. 258; Јосип Броз Тито, *Аесетогодишњица наше народне армије*, Војно-политички гласник, бр. 9/1951, стр. 29; *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, књига II, друго преправљено издање, Војноисторијски институт, Београд, 1965. стр. 7—8 (убудуће *Ослободилачки рат*).

² *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије*, Војноисторијски институт, Београд, 1964, стр. 595 (убудуће, *Хронологија ослободилачке борбе*).

ну снагу која водн бесиоштедан рат против фашистичких снага у Југославији, а немачка Врховна команда оружане силе као снажну армију на Балкану. Она је држала пространу слободну територију и све више угрожавала систем немачке одбране и власти на свом простору, што је, у вези с незадрживим наступањем Црвене армије са истока и британских и америчких армија са југа дуж Апенинског полуострва, немачкој Врховној команди задавало много тешкоћа. Били су остварени и услови за почетак рушења Хитлеровог „Атлантског бедема“ и отварање другог фронта у западној Европи, чиме би био створен непрекидан савезнички фронт са истока, југа и запада и одбрана нацистичког Трећег Рајха доведена у тешку ситуацију. Због тога је крајем 1943. године Врховна команда Вермахта наредила Врховној команди немачких трупа на Балкану да у зиму 1943/1944. године на територији Југославије разбије НОВЈ и онемогући евентуално повезивање савезничких фронтава преко Балканског полуострва.³

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је, процењујући општу ситуацију на савезничким ратиштима, посебно на совјетско-немачком фронту, као и ситуацију у земљи, одлучио да постепено пренесе тежиште офанзивних операција у источне крајеве Југославије. У директиви Врховног команданта од 6. децембра 1943. године за дејства 2. ударног корпуса, који је дејствовао на подручју Црне Горе, Санцака и Херцеговине, указано је на значај Србије за предстојећи развој догађаја и изнета намера да се тамо још с пролећа упуте јаче снаге. Било је наређено да јединице тог корпуса изведу дубље упаде у правцу Мораве, Ибра, Косова и Метохије ради успостављања веза с тамошњим јединицама НОВЈ и да прате развој догађаја у Србији процењујући да би у ове крајеве требало продрети најкасније када буде образован други фронт у Европи.⁴

³ *Ослободилачки рат*, стр. 12.

⁴ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том II, књига II, бр. док 101. (убудуће, *Зборник*), Петар Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.* Војноисторијски институт, Београд, 1972, стр. 20. и 24. (убудуће, П. Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.*)

С обзиром на оперативно-стратегијски значај вардарско-моравског правца и територије Србије и Македоније у целини, улога Србије и Македоније је у плановима Врховног штаба НОВ и ПОЈ увек имала истакнуто место за будући развој војно-политичке ситуације на Балканеком полуострву. Зато је појачаним дејствима снага НОВЈ на територији Србије и Македоније и привлачењем одговарајућих јединица требало спречити акције немачких, бугарских и квислиншких недићевско-четничких снага, а поготово отежати саобраћај и извлачење у Немачку оних немачких трупа које су се налазиле у Бугарској, Грчкој и Албанији. Будући да се већ назирала победа антихитлеровске коалиције, за коначну победу било је необично важно да се потпуно угрозе оружане снаге непријатеља и његов окупаторско-квислиншки систем.

Из политичких разлога било је важно да се убрза развој народноослободилачког покрета у Србији и створе веће јединице, да се разбију и униште четничке и Недићеве квислиншке снаге и да се свуда на ослобођеној територији организује револуционарна народна власт. Општи развој догађаја на фронтovima и у вези с тим политичка активност противника нове Југославије, нарочито неких реакционарних кругова на Западу, који су својим политичким комбинацијама тежили да искористе четничке организације у Србији за поделу Југославије на интересне сфере међу савезничким силама, као и појачан противнародни и подривачки рад краљевске избегличке владе у Лондону против народноослободилачког покрета исто тако су захтевали што скорије упућивање јачих снага НОВЈ у Србију и проширење операција на овом подручју.

Према процени Врховног штаба требало је да се још у току зиме, без обзира на офанзивна дејства непријатеља, изврше све припреме за предстојеће операције у Србији, да се створи солидна операцијска основица на територији Црне Горе, Санџака и источне Босне, одакле је требало остварити продор у Србију из више праваца. У том смислу издате су и директиве за прикупљање и сређивање јединица⁵.

⁵ *Ослободилачки рат*, стр. 188; Душан Пленча, *Међународни односи Југославије у току другог светског рата*, Београд 1962, стр. 260 (убудуће Д. Пленча, н.д.).

Према процени немачке Врховне команде главну опасност на Балканском полуострву је представљала Народноослободилачка војска Југославије, због чега је и било издато наређење Команди Југоистока да у зиму 1943/1944. године изведе више офанзивних удара против главнине НОВЈ у централном делу Југославије (између јадранске обале, Купе, Саве, Дрине и Лима), да разбије снаге НОВЈ и обезбеди несметано комуницирање из Рајха према Грчкој. Извршење задатака је поверено штабу 2. оклопне армије, док је свима осталим окупаторско-квислиншким и четничким снагама било наређено да активним дејствима на целој територији Југославије спрече даљи развој и јачање народноослободилачког покрета и немилосрдно уништавају јединице НОВЈ.⁶

Ради остварења ових циљева Команди Југоистока су за дејства на југозападним границама Србије стајале на располагању следеће снаге: легионарска 21. СС дивизија „Скендербег“ 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 5. СС полицијски моторизовани пук састава четири батаљона са извесним бројем тенкова, модерно наоружан, 696. батаљон пољске жандармерије, 297. извиђачки батаљон, делови 363. и 369. пешадијског пука, легија „Кремплер“ састава три батаљона албанских квислинга и муслиманека милиција (око 4.000 људи) на територији Сјеница — Дуга Пољана — Нови Пазар — Рожај — Пећ; 2. моторизовани пук дивизије „Бранденбург“ и две борбене групе у региону Прибоја и Новог Пазара. На територији Србије налазила се 20. противавионека дивизија, затим три полицијска добровољачка пука⁷ — 1 пук у Нишу, Лес-

⁶ *Ослободилачки рат*, стр. 12.

⁷ Полицијски пукови били су потчињени заповеднику Полиције поретка и имали су углавном немачки руководећи кадар, док је остало: људство регрутовано од фолксдојчера и припадника других народности (Словака из Војводине, Румуна итд.). Згшведнику Полиције поретка биле су исто тако потчињене територијалне полицијске установе, и то обласне полицијске командантуре, које су биле формиране у Београду, Нишу, Краљеву и Банату, а њима су биле потчињене окружне полицијске управе. Седишта полицијских пукова била су у местима у којима су се налазиле обласне, односно Фелдкомандантуре. (*Немачке снаге на територији Југославије у току НОР-а*, Војноисторијски гласник, бр. 3/1953, стр. 93—95).

ковцу, Бору и Зајечару, 2. пук у Београду, Ваљеву и Пожаревцу и 3. пук у Крагујевцу и Краљеву; два пука за осигурање железница, распоређена углавиом дуж главних железничких пруга; три тенковска и оклопна батаљона; тридесетак самосталних батаљона за обезбеђење и друге јединице. Поред ових снага, Немци су за ова дејства предвидели и остале делове 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и 1. брдску дивизију која је из Грчке требало да буде упућена у Србију.

Од бугарских окупационих снага у Србији су се налазиле: 1. окупациони корпус са 22. пешадијском дивизијом у Нишу, Зајечару, Пироту и Белој Паланци, 24. пешадијском дивизијом у рејону Краљево — Чачак — Ивањица — Пожега — Ужице — Кремна, 25. пешадијском дивизијом у Пожаревцу и Петровцу на Млави и 27. пешадијском дивизијом у Куршумлији, Прокупљу, Лебану и Лесковцу. Бугарска 29. пешадијска дивизија, из састава 5. армије, налазила се на простору Врања и Босилграда. Поред тога, у Србији су се налазили и делови бугарске 1. армије, а на обезбеђењу границе и железничких пруга граничне јединице и три пука за обезбеђење железница.

За спречавање продора НОВЈ у Србију и борбу против партизанских снага у Србији Немци су такође предвидели ангажовање и знатних квислиншких снага. Руски заштитни корпус⁸, формиран углавном од руских белоемиграната, имао је пет пешадијских пукова и резервни батаљон. Пукови су били распоређени на територији Србије и Баната, а штабови у Београду, Неготину, Лексинцу, Краљеву и Лозници.

Српска државна стража је почетком 1944. године бројала око 17.000 људи и била распоређена по областним, окружним и среским местима, док је људство

⁸ У својој коначној формацији белогардијски Руски заштитни корпус имао је три бригаде од по два пука, а сваки пук је био подељен на по три батаљона. Бројно стање било је око 12.000 људи. У борби против народноослободилачког покрета активно се ангажовао не само на обезбеђењу комуникација и објеката већ је обављао и оперативне задатке заједно с немачким формацијама или самостално. Било је предвиђено да се корпус користи само у Србији, док је људством попуњаван са читаве територије Југославије. Припадници корпуса били су обучени у немачке униформе.

Српске граничне страже јачине око 5.000 људи било углавном распоређено дуж граница Србије са задатком да спречава продор јединица Народноослободилачке војске у Србију. Српски добровољачки корпус¹⁰ укупне јачине око 8.000 људи, састављен претежно од Лџотићевих фашиста, имао је пет пешадијских пукова, чији су штабови имали седишта у Ваљеву, Шапцу, Крагујевцу, Нишу и Смедереву.

Четничке снаге Драже Михаиловића, уз свестрану помоћ окупатора и квислиншке владе Милана Недића, својом мрежом територијалних бригада и „равногорских одбора“ обухватиле су већи део територије Србије. Ове су се јединице налазиле углавном ио селима. Преко својих четовоћа по селима и четничких стража, команди места, команди срезова и њихових бригада они су тежили да одрже Србију под својом контролом и да онемогуће дејства јединица Народноослободилачке војске и партизанских одреда. Ради постизања свог циља, уз закулисну подршку влада савезника са Запада, преко најреакционарнијих елемената они су тежили да заведу неупућене и патријархалне сељаци, а терором и репресалијама да их принуде на сарадњу како би се створио утисак да у Србији четници имају подршку народа. Сарадња с окупатором требало је да служи истом циљу. Крајем 1943. и почетком 1944. године на територији Србије постојала су 33 четничка корпуса. Корпуси су били различите јачине и имали су од 2 до 5 бригада (500 — 2.000 људи), које су се углавном кретале на територији бившег административног среза. Укупно бројно стање четничких снага на територији Србије било је око 40.000 људи. Оружјем и муницијом четници су се највећим делом снаб-

¹ Српска државна стража организована је фебруара 1942. године од разних оружаних формација квислиншке управе, изузев Лџотићевих „добровољаца“. Старешински састав углавном је био из редова старе краљевске југословенске војске и жандармерије. Структура Српске државне страже била је аналогна структури немачке Територијалне полиције поретка и радила је под њиховом контролом и директивама.

¹⁰ Српски добровољачки корпус био је формиран 1942. године, а реорганизован 1943. године.

девали од Немаца преко Недићевих квислиншких власти.¹¹

У организационом погледу четници су територију Србије поделили на корпусне области. Корпуси су били прилично самостални у предузимању мера и спровођењу својих одлука. Према потреби и при појави јачих снага Народноослободилачке војске обједињавано је више корпуса, а касније су формиране и групе корпуса. Штабу корпуса биле су потчињене команде срезова и бригада на територији среза. Срез је био основна јединица четничке организације. Командант среза је био лично одговоран за спровођење организације и за безбедност територије. Бригаде су биле оперативне јединице и непосредно потчињене штабу корпуса. Према општем плану делимичне мобилизације људства, која је спровођена од почетка 1944. године, и датим упутствима у сваком селу требало је да се формирају три чете према годинама старости, Трећа чета је обухватала целокупно људство села од 20 до 30 година старости и требало је да уђе у састав бригаде. Прва и друга чета биле би састављене од старијих годишта, закључно до 50. године, и служиле би за одржавање реда на територији и за организовање сеоских стража. Оне су биле потчињене четовођи и селу. Све чете које нису улазиле у састав оперативних јединица на територији општине биле су потчињене команданту места, а на територији среза команданту среза.¹²

У то време (крајем 1943. и почетком 1944. године) у западној Србији и Шумадији дејствовале су 1. шумадијска бригада, 1. шумадијски НОП одред „Милан Благојевић“, Космајски НОП одред „Тодор Милићевић“, Чачански НОП одред „др Драгиша Мишовић“ и партизанске чете и групе у Мачви, око Ваљева и Обреновца. У источној Србији такође је била доста тешка ситуација, а малобројне партизанске јединице посебно Пожаревачки НОП одред „Вељко Дугошевић“, водиле су непрестане борбе против далеке над-

¹¹ Лазар Суботић, *Продор Оперативне групе дивизија у Србију у лето 1944. године*, Војноисторијски гласник бр. 4/1964, стр. 33; П. Вишњић *Операције за ослобођење Србије 1944.*, стр. 19.

¹² Архив Војноисторијског института, четнички фонд бр. рег. ВК-Б-2287 и СВ-10/1 (убудуће, Архив ВИИ).

моћнијих снага непријатеља. На југу Србије су Топлица, Јабланица, Пуста река, Расина и Црна трава представљале најјаче жариште ослободилачке борбе. На том подручју су дејствовале јаке снаге: 1. 2. и 3. јужноморавска бригада, Расински НОП одред, Зајечарски НОП одред „Миленко Брковић Црни“, Јастребачки и Озренски партизански батаљон. Четврта јужноморавска бригада и 1. јужноморавски НОП одред успешно су изводили акције на комуникацији Лесковац — Лебане и Ниш — Врање и повезивали дејства с партизанским снагама у Црнојрави. Други јужноморавски НОП одред, дејствујући претежно на десној обали Јужне Мораве, био је притиснут од јачих бугарских снага услед чега је био приморан да се пребаци више на југ за дејство на железничкој прузи Врање — Скопље.¹³

Под ударцима јужноморавских бригада, партизанских одреда и батаљона окупатор и квислинзи су били принуђени да напусте она места у којима су до тада држали своје мање посаде и да ове групишу у веће гарнизоне. Управно-административна власт у Топлици и Јабланици била је потпуно разбијена, изузев у седиштима срезова. Поред тога, у свакодневним сукобима јединице НОВ и ПОЈ нанеле су немачко-бугарском окупатору и квислиншко-четничким снагама знатне губитке, што су и они морали да признају. Командант Недићеве Српске државне страже генерал Боровић Јонић извештавао је тада Милана Недића да је Српска државна стража немоћна да изађе с комунистима на крај и да је стављена „пред најтеже проблеме у њеном битисању“, јер „комунисти наваљују са свих страна“. То је у својим извештајима признавао и немачки војноуправни командант Југоистока, односно војни заповедник Србије, генерал пешадије Хане Густав Фелбер. Он у извештају од краја децембра 1943. године, између осталог, каже: „... Долина Топлице од ушћа у Мораву преко Прокупља до Куршумлије искључиво је у рукама партизана; просторије западно од Лесковца још увек је партизанска тврђава и изгледа да се одавде руководи већим делом партизанских одреда у јуж-

¹³ *Ослободилачки рат*, стр. 190—191.

ној Србији". у његовом месечном извештају од 21. јануара 1944. године стоји и ово: „Тежиште комунистичке делатности јесте простор Лесковца, западно од Прокупља и јужно од Крагујевца. Констатоване су групе јачине од по 1-000 људи које сада владају овим подручјем.¹⁴

*

Имајући у виду услове под којима су дејствовале партизанске јединице у Србији, као и јачину тамошњих непријатељевих снага, Врховни командант НОВ и ПОЈ је 28. августа 1943. године наредио Главном штабу Србије да формира бригаде и дивизије Народноослободилачке војске, које ће своја дејства усмерити на мање непријатељеве гарнизоне, рушити комуникације, чистити територију од непријатељевих, у првом реду квислиншко-четничких, формација, сузбијати утицај Недића и Драже Михаиловића и стварати услове за најширу мобилизацију маса за НОВЈ.¹⁵

С тим циљем је средином августа 1943. године на планини Букуљи у присуству чланова Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба НОВ и ПО Србије одржао петодневно партијско саветовање политичких и војних руководилаца 1. шумадијског ударног партизанског батаљона и 1. нгумадијског, Космајског и Чачанског НОП одреда. Саветовању су присуствовали и делетати Окружног комитета КПЈ за Пожаревац, Аранђеловац, Крагујевац, Чачак и Ваљево. Пошто је била детаљно анализирана војнополитичка ситуација, донети су и одговарајући закључци у вези са јачањем народноослободилачког покрета. Као први задатак је био да се обнове старе и формирају нове јединице, а њиховим јачањем да се пређе на формирање крупнијих јединица Народноослободилачке војске.¹⁶

¹⁴ Извештај генерала Фелбера за период 20. XII 1943. до 20. I 1944. год. Архив ВИИ, кут. 28, бр. рег. 19/1.

¹⁵ Петар Вишњић, *Борбе Прве шумадијске бригаде у Србији 1943. године*, Војноисторијски гласник бр. 5/1959, стр. 54 (убудуће, П. Вишњић, н.д.).

¹⁶ Александар Виторовић, *Централна Србија*, Нолит, Просвета, Београд, 1967, стр. 477—482 (убудуће, А. Виторовић н.д.).

Извршавајући поменуту директиву Врховног команданта од 28. августа 1943, Главни штаб НОВ и ПО Србије је 25. септембра наредио формирање 1. шумадијске народноослободилачке ударне бригаде.¹⁷ Формирање бригаде извршено је већ 5. октобра 1943. године на планини Руднику. У њен састав су ушла два батаљона: 1. шумадијски ударни и Космајски батаљон Космајског НОП одреда, који је тога дана био формиран. Батаљони су имали по три чете од 60 до 70 бораца. Укупно је у бригади било око 450 наоружаних људи, међу којима око 80 чланова КПЈ и око 150 чланова СКОЈ-а. Исто толико, око 150, било је кандидата за члана Партије. У бригади је било највише омладине — преко 70 процената.¹⁸

Приликом формирања присутни су били, као гости Чачански НОП одред, један број партијских радника чачанског округа и већи број партијско-политичких радника с терена окружних комитета КПЈ за Крагујевац и Аранђеловац. После читања наредбе Главног штаба НОВ и ПО Србије о формирању бригаде говорили су: у име Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба Мома Марковић, а у име Окружног комитета КПЈ за Крагујевац секретар Душан Петровић Шане. Затим је хор 1. шумадијског ударног батаљона отпевао „Партизанку“, па је политички комесар бригаде Света Поповић прочитао поздравне телеграме које су борци и руководиоци бригаде упутили Врховном штабу и другу Титу, Централном комитету КПЈ, Покрајинском комитету КПЈ за Србију и Главном штабу НОВ и ПО Србије.¹⁹

„Стојећи чврсто на бранику Шумадије“ — писало је у телеграму Врховном штабу — „с вером у сигурну победу над мрским окупатором и његовим слу-

¹⁷ Архив Института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 4452.

¹⁸ Писмо Моме Марковића политичког комесара Главног штаба НОВ и ПО Србије Покрајинском комитету КПЈ за Србију од 9. X 1943. (Архив института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 2519); стенографске белешке учесника НОР-а (Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 6/1), П. Вшпњић, н.д., стр. 55.

¹⁹ Стенографске белешке учесника НОР-а (Архив, ВИИ кут. 1984, рег. бр. 6/1).

гама ми шумадијски партизани, са прославе оснивања 1. шумадијске народноослободилачке партизанске бригаде на гордом Руднику, шаљемо борбене другарске поздраве вама а преко вас свим борцима за слободу народа Југославије. У исто време дајемо завет да ће ослободилачке пушке Шумадије која је одувек била пуна слободног духа, још више загрмети, да ће окупатор и његове слуге осетити још жешће наше ударце и уверити се да Шумадија, поносна Шумадија, неће да робује".²⁰

За команданта бригаде постављен је Радивоје Јовановић Брадоња, дотадашњи командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, за политичког комесара Света Поповић, за заменика команданта Милош Дудић Суворорац и за заменика политичког комесара Слободан Крстић Уча.²¹

На Руднику бригада је остала три дана. За то време је имала сталне чарке с четницима, који су нападали јачим снагама, али су се после сваког сукоба морали повлачити. Затим је дејствовала по Шумадији, наносила непријатељу ударце за ударцима и у тим борбама постигла велике успехе.

Претпостављајући да ће против себе имати далеко надмоћнијег непријатеља, штаб бригаде је одлучио да своје снаге не везује за ограничену ужу територију, на којој би их непријатељ концентричним дејством могао уништити, већ да с батаљонима предузме активна дејства на ширем подручју, како би развлачио непријатељеве снаге и почееено их тукао. С тим циљем један батаљон је упућен према друму Београд — Крагујевац, а други према планини Венчацу. Већ 8. октобра на друму између Тополе и Крагујевца, код Светиње, у краткој борби разбијена је једна четничка група из састава Корпуса горске гарде. Истог дана је код села Чумића постављена заседа на коју је наишао један немачки аутомобил. Том приликом су погинула два немачка виша официра и немачки инспектор рудника за

²⁰ Архив института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 3225, А. Виторовић, н. д., стр. 510.

²¹ Наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије од 25. IX 1943. (Архив Института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 4452).

Балкан. На повратку из ове акције, у селу Рамаћи, извршеи је напад на четнике Грочанске бригаде. Напад је био успешан; после оштре борбе четници су били разбијени и принуђени на повлачење уз губитке од 10 мртвих. Десетог октобра нападнути су четници који су дошли у село Бању, код Аранђеловца. У борби су погинула 2 четника.²²

После ових успеха бригада се поново прикупила на планини Руднику. Овде је донесен план за даља дејства 1. шумадијске бригаде, а такође и партизанских одреда с тог терена.

За то време четници су, према наређењу Драже Михаиловића, врло брижљиво припремали „широку акцију за чишћење комуниста од Рудника па све до Саве и Дунава," у којој је требало да учествују: Корпус горске гарде, 1. равногорски, 1. шумадијски и Руднички корпус.²³

Међутим, иако добро припремљена и детаљно разрађена, ни ова офанзивна акција четника није успела. Бригада је правовремено напустила угрожену територију и повукла се у рејон села Даросаве (сада Партизани). Ту је 13. октобра поставила заседу и зауставила путнички воз који се из Аранђеловца кретао за Лазаревац. После претреса воза локомотива је, без посаде, пуштена под пуном паром према Лајковцу, док је композиција поливена бензином и запаљена. Уређаји на железничкој станици у Даросави су демолирани, а вагон брашна, који је био заплењен, подељен је народу. Приликом ове акције заробљени су 1. немачки официр, 1. Недићев жандармеријски подофицир и интендант Националне службе из Младеновца. Пошто су њихове кривице утврђене, осуђени су на смрт и стрељани.²⁴ Ноћу, уочи 16. октобра 1943. године, бригада је упала у Лазаревац, демолирала уређаје у пошти и на железничкој станици, порушила пругу на више места и спалила архиву квислиншких установа. У борби је погинуло 6, а заробљено 7 непријатељевих војника. У даљим дејствима бригада је 18. октобра у селу

²² Архив ВИИ кут. 31, бр. ,рег. 15/16.

²³ Архив ВИИ, микрофилм, Билећа, бр. 20/254, П. Вишњић, н.ч., стр. 56.

²⁴ Р. Вишњић, н.ч., стр. 57.

Копљарима водила борбу против четничког Корпуса горске гарде. Већ сутрадан код села Рогаче одбила је напад среског одреда Српске државне страже из Сопота, а затим између села Стојника и села Губеревца одбила напад 1. батаљона Српске државне страже, који се под притиском наших снага повукао ка Космају.²⁵ Затим је 22. октобра бригада на Космају између села Губеревца и села Лисовића разбила један батаљон четничког Космајског корпуса, а сутрадан код села Даросаве водила борбу против бугарских јединица и четника Космајског корпуса и Корпуса горске гарде. Том приликом је погинуло 8, а рањено 10 четника; Космајска и Младеновачка четничка бригада су разбијене.²⁶

Тежу борбу бригада је имала 26. октобра 1943. године. Тог дана у селу Даросави бригада је са деловима 1. шумадијског НОП одреда дочекала делове немачког 5. полицијског пука и Српске државне страже. Непријатељ је био натеран у бекство ка Аранђеловцу остављајући 5 камиона које су јединице бригаде запалиле. Погинуло је 6, а рањено 8 непријатељевих војника, док су бригада и одред имали 4 погинула.²⁷ Истога дана је бригада успоставила везу с 2. батаљоном 1. сремског НОП одреда, који је стигао из Срема с групом војно-политичких руководиоца из 1. и 2. пролетерске бригаде. Сутрадан су, у рејону села Дучине (код Сопота), 1. бригаду, 1. шумадијски НОП одред и 2. батаљон 1. сремског НОП одреда окружиле јаке четничке снаге (око 4.000 људи) Авалског, Рудничког и Ваљевског • корпуса, Корпуса горске гарде и Коњичког ескадрона Српске државне страже. У оштрој борби јединице НОВЈ су разбиле непријатељев обруч и ликвидирале штаб четничког Авалског корпусеа са којим је била делегација Драже Михаиловића и 15 пратилаца, а потом продужили пут према Космају. Само из четничке Младеновачке бригаде погинуло је око 40, а зароб-

²⁵ Ахрив ВИИ, кут. 32, бр. 27/16 и 28/16; микрофилм, Билећа, бр. 24/407.

²⁶ Архив ВИИ, кут. 31, бр. рег. 18/16; микрофилм, Билећа, бр. 24/445 и 24/460; П. Вишњић, н.ч., стр. 59.

²⁷ Стенографске белешке учесника НОР-а (Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 2-5/2 и 6/1). . . .ц.,., .

љено 30 четника. У овој борби командант бригаде је са 4 своја курира успео да спасе штаб и рањенике 1. шумадијске бригаде када су се четници (око 100 људи) упутили према кућама где су ови били смештени.⁵³

Резултат ове борбе премашао је сва очекивања. Скоро потпуно је разбијена једна велика четничко-недићевска групација која је имала намеру да овлада рејоном Космаја и централним делом Шумадије и да онемогући даљи развој ослободилачке борбе у овом делу Србије. Борба код села Дучине је један од најлепших примера јунаштва шумадијских и сремских партизана у то време: руководећи смелим и одлучним командним кадром, они су, у борби прса у прса, разбили много надмоћнијег непријатеља.²⁹

После борбе код Дучине 1. шумадијска бригада се пребацила у село Стојчик, где је разбила један батаљон четничког Космајског корпуса, а затим се упутила у село Барајево да би обезбедила повратак Сремског батаљона преко Саве у Срем. Овде је од новодошлих бораца и главнине Космајског НОП одреда формиран њен 3. батаљон. Тридесетог октобра водила је оштре борбе против четника на простору села Баћевац — Мелјак — Бождаревац, а сутрадан у селу Баћевцу. Овде су њени борци, упадајући у непријатељеве ровове, борбом прса у прса освајали ров по ров. Потучени четници су се повукли ка Београду остављајући за собом 17 мртвих и више рањених. Ове борбе 1. шумадијске бригаде, на самом домаку Београда, имале су веома јак одјек у народу.³⁰

Напустивши Баћевац, 1. шумадијска бригада се упутила на свој терен. Ускоро је спалила рудник у селу Јунковцима, а затим 11. новембра водила борбу у селима Даросави, Прогореоцима и Крушевици против четничког Корпуса горске гарде, кога су подржавале бугарске окупаторске јединице. Већ 13. новембра делови 1. бригаде водили су две борбе против четника

²⁸ Архив ВИИ, кут. 21, бр. рег. 28/1; микрофилм, Билећа, бр. 24, А/511, стенографске белешке учесника НОР-а, кут. 1984, бр. рег. 6/1, кут. 1985, бр. рег. 3/3, кут. 1992, бр. рег. 1/4.

²⁹ П. Вишњић, н.ч., стр. 61.

³⁰ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984, рег. 6/1, микрофилм, Билећа, бр. 24/478, 24/480, 24/482.

у селима Крушевици и Војковцима и једну у селу Трудељу, а ноћу уочи 14. новембра упали су у Лазаревац.³¹

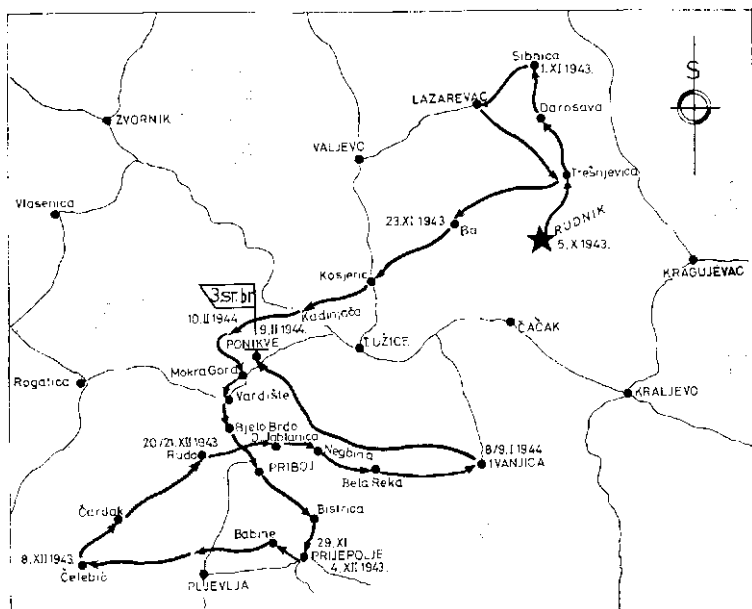
После ових борби 1. шумадијска бригада је, према наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 14. новембра 1943. године, отпочела припреме за покрет на слободну територију у Санцаку, где је требало да уђе, заједно са 1. јужноморавском бригадом, у састав 2. пролетерске дивизије и да се снабде оружјем и муницијом како би се што боље припремила за учешће у операцијама за коначно ослобођење Србије. Штаб бригаде је израдио детаљан план марш-руте. Бригада је кренула преко Качера, села Проструге и Рајца према планини Суворору.

Маршевала је преко територије која је била пуна непријатељевих јединица, нарочито четничких, контролисаних међупростора и праваца, патрола и заседа. На овом маршу бригада је борбом крчила себи пут рушећи железничку пругу и објекте на њој између Београда и Чачка. У селу Бојковцу под Рудником бригада је разбила јачу четничку јединицу,³² а код Угриноваца минирала пругу и уређаје на железничкој станици. Пролазећи преко територије на којој се налазио Чачански НОП одред (таковски срез), бригада је према наређењу Главног штаба Србије прихватила и тај одред и с њим наставила покрет према комуникацији Ваљево — Ужице. У даљем маршу у селу Бранетићу бригада је имала још једну успешну борбу, а затим се кратко време задржала на простору Маљена и Суворора у намери да сачека 1. јужноморавску бригаду. На том простору је водила борбе против четничких снага и одбијала њихове честе нападе. Двадесет четвртог новембра стигао је телеграм врховног команданта друга Тита да бригада успостави везу са 5. крајишком дивизијом која се налазила на линији Вишеград — Вардиште — Мокра Гора. Извршавајући ово наређење, 1. шумадијска бригада је исте вечери напала на положаје Пожешке и Црногорске бригаде четничког Пожешког корпуса које су штитиле пут Ваљево — Ужице.

³¹ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984 рег. 6/1.

³² Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 6/1.

Према створеном плану за пробој у два јуриша се није успело и тек предвече, у трећем јуришу, бригада је успела да се пробije. Четници су принуђени на повлачење. Гонећи их, бригада је 25. новембра у снажном налету заузела Косјерић.³³

Пут 1. шумадијске бригаде до уласка у састав
3. српске бригаде

Док су јединице бригаде у журби кроз град извршавале постављене задатке (паљење општине, уништавање полицијске архиве и уређаја на пошти и др.) стигло је обавештење да је из Ужица према Косјерићу кренула немачка колона са борним колима, камионима и тенковима. Трећи батаљон бригаде, налазећи се на Градини (јужно од Косјерића) као обезбеђење, зауставио је ову немачку колону док бригада није извршила задатак. У овој борби учествовали су заједно са Немцима и делови четничког Златиборског корпуса. После тога бригада је предузела марш ка Јеловој гори и путу Ужице — Бајина Башта. У ноћи уочи 27. новембра она је под борбом прешла комуникацију Ужи-

³³ Исто; А. Виторовић, н.д., стр. 522 — 523.

це — Бајина Башта, између Кадињаче и села Заглавка и упутила се ка планини Тари. Комуникацију је бранило око 500 Немаца и делови четничког Златиборског корпуса. Пошто је успешно прешла комуникацију, бригада је 27. новембра избила у село Солотушу, пражена четничким снагама. Код Милошева, на планини Тари, бригаду су дочекали делови 10. крајишке бригаде 5. крајишке дивизије. Одатле је она сишла у Мокру Гору, а затим возом била пребачена до Вардишта, па 29. новембра камионима у Пријепоље.³⁴

На Бијелом Брду, код Прибоја, бригаду су дочекали генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, командант 2. ударног корпуса, и пуковници Љубодраг Бурић и Слободан Пенезић Крцун, командант и политички комесар 2. пролетерске дивизије.

Прву шумадијску бригаду у Пријепољу су срдечно дочекали народ и делови 2. пролетерске дивизије, представници војно-позадинских установа и народне власти. Долазак и сусрет са Шумадинцима у Пријепољу је забележио у свом ратном дневнику Миодраг Миловановић Луне, заменик команданта 2. пролетерске бригаде. Луне је 30. новембра, поред осталог, записао: „Синоћ су стигли у Пријепоље. Ту смо им приредили дочек. Командант је Брадоња. Шумадинци, Шумадинци долазе, долазе! О томе се причало у народу и код другова. На дочеку су говорили: Пеко (Дапчевић), Љубо (Бурић) и Фарбин (Миливоје Радовановић, политички комесар 2. пролетерске бригаде). Дочек је био дирљив и леп. Сусрећу се познаници и питају за овог и за оног, љубе се и грле добри другови. Равно пре две године и ми смо изашли из Србије и ето сада се први пут срећемо са Србијанцима... Срце ми застаје гледајући их. То је омладина гола и боса која је много патила, али омладина пуна мржње према непријатељу и која тражи освету над целатима Србије.”³⁵

Сутрадан, 1. децембра 1943. године, културна екипа 2. пролетерске дивизије извела је за бригаду богат умет-

³⁴ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут 1984. бр. рег. 6/1; А. Виторовић, н.д. стр., 523-525, П. Вишњић, н.ч., стр. 64—65

³⁵ Миодраг Миловановић Луне, *Недовртени дневник*, Војноиздавачки завод, Београд, 1968, стр. 192—193.

нички програм. Пошто је била размештена за одмор (1. и 2. батаљон у згради болнице, а 3. батаљон, штаб бригаде и приштапеке јединице — по кућама у граду), већина старешина је отишла на течај који се одржавао за команданте батаљона и командире чета, а неки чланови штаба бригаде у Пљевља — у штаб 2. корпуса на састанак.³⁶ У припреми је било упућивање 1. шумадијске бригаде у Пљевља на одмор и сређивање.

На одмору у Пријепољу и припреми за пребацивање у Пљевља бригаду је затекао и почетак немачке операције „Кугенблиц“. Офанзива је почела продором јединица немачке 1. брдске дивизије, 2. пука дивизије „Бранденбург“ и легије „Кремплер“ из Сјенице у Пријепоље.

Четвртог децембра пре сванућа, око 3 часа, дотрчао је у штаб 2. батаљона борац, који је дотле био у јединици 2. пролетерске бригаде, која је обезбеђивала мост, и јавио да иду Немци. У ову вест није се у први мах поверовало. Наиме, 4. децембра око пола ноћи Немци су предузели покрет са смучарским јединицама (замаскирани белим огртачима) од Златара, долином реке Жебуће и Лима ка Пријепољу, које су неопажено у три колоне пришле граду и ликвидирале стражара 2. пролетерске бригаде на мосту а затим овлададе градом. Њихове снаге су, због постигнутог изненађења и вишеструке надмоћности, успеле да одсеку два батаљона 2. пролетерске и 3. батаљона 1. шумадијске бригаде на десној обали Лима, а 1. и 2. батаљон шумадијске бригаде да блокирају у згради болнице на левој обали Лима. Такође су поселе мост преко Лима и онемогућиле свако пробијање преко реке. Све је то било изведено брзо и изненадно.

У згради болнице донета је одлука да 1. батаљон поседне и брани косу изнад болнице, док је 2. батаљон упућен ка мосту преко Лима у сусрет 3. батаљону и штабу бригаде. Пошто су батаљони били спречени у нокушају извршења задатка решено је да се 1. и 2. батаљони бране из зграде. Развила се жестока борба. Око 8 часова Немци су зграду ставили под јаку топовску, минобацачку и митраљеску ватру. Уз то је дошло

³⁶ А. Виторовић, в.д., стр. 525—526.

и до иесташице муниције, што је знатно умањило ефекат одбране. Када су немачки тенкови пришли сасвим близу, делови њихове пешадије успели су да уђу у зграду, али су борбом прса у прса и ручним бомбама били избачени из зграде. За одбрану су биле постављене и импровизоване барикаде.

Немци су у току дана неколико пута обнављали јурише на зграде болнице, али су били одбијени отпором 1. и 2. батаљона који су се херојски бранили. У исто време 3. батаљон бригаде, који се налазио окружен на дееној обали Лима у Пријепољу, такође је водио тешке борбе у зградама које је у међувремену посетио за одбрану. Политички комесар овог батаљона Мирослав Јовановић Трулез донео је одлуку да батаљон предузме напад на мосту ради спајања са 1. и 2. батаљоном бригаде. Пошто су Немци чврсто држали положаје око моста, 3. батаљон и после трећег јуриша није успео да оствари постављени задатак. На крају, комесар батаљона је с пушкомитраљезом у руци предузео последњи јуриш у чему га је батаљон следио. У том јуришу погинуо је комесар батаљона Мирослав Јовановић Трулез, док је батаљон продужио неравноправну борбу и у њој се просто истопио. Само 79 преживелих бораца успело је да се пробије ка брду Кошевицама, где су се налазили одсечени батаљони 2. пролетерске бригаде. Међутим, и ови су се борили под врло тешким околностима да би најзад у одлучујућем јуришу успели да заузму Соколицу, јак и доминирајући положај на десној обали Лима. После тога Немци су ово утврђење ставили под удар жестоке артиљеријске и минобачачке ватре наносећи батаљонима 2. пролетерске бригаде велике губитке.³⁷

Поподне, 4. децембра, јединице 1. шумадијске бригаде су се још држале не знајући да надиру много јаче снаге немачке 1. брдске дивизије и да су у веома тешким борбама у току дана успорили продирање њене моторизације према Пљевљима. Непријатељ је тамо журио да уништи позадинске установе и рањенике 2. ударног корпуса. Прва шумадијска бригада је знала да им не може стићи било каква помоћ, али су борци били свесни да у садејству са деловима 2.

³⁷ Исто, стр. 526—528; *Ослободилачки рат*, кн>. II, стр. 16—17.

пролетерске бригаде из Соколици и Градини (на левој обали Лима) морају задржати непријатеља до пада мрака како би омогућили рањеницима да се евакуишу из Пљеваља. Пошто Лим није био газан, то су Немци морали прећи преко моста који је био под заштитом снажне ватре делова 1. шумадијске бригаде из болнице. Болничка зграда била је изложена жестокој непријатељској ватри из артиљеријских оруђа, минобацача и тенкова. Кров и спрат били су срушени, али су Шумадинци и поред великих губитака, остали у њој да изврше задатак. Када је нестало муниције, борци су под ватром немачких митраљеза истрчавали из зграде и узимали муницију од изгинулих немачких војника. Борба је трајала целог дана, а падом мрака почеле су припреме за извлачење само 40 преживелих бораца оба батаљона. Биле су одређене групе за пробој, за заштиту, за ношење рањеника и прикупљање бораца. Немци су сами олакшали извлачење јединица из борбе и извршење пробоја, јер су погрешно проценили да ће јединице бригаде кренути кроз јаруге и скривена места, док су се оне извлачиле уза стрму падину ка Градини, где су их прихватили делови 3. батаљона 2. пролетерске бригаде.

И штаб бригаде је такође преживео веома тешке тренутке. Како се налазио у згради на око 150 метара од 3. батаљона, чим је сазнао да је батаљон блокиран у зградама, штаб се извукао из града на око 1 километар од Пријепоља. И док је заменик команданта бригаде Милош Дудић успостављао везу са штабом дивизије, пристигла су два вода из 2. пролетерске бригаде, који су били упућени у Пријепоље. Заменик политичког комесара бригаде Слободан Крстић повео је ова два вода за Пријепоље с циљем да нападом извуку 3. батаљон 1. шумадијске бригаде из блокаде. Али наишли су на Немце-скијаше. Развила се огорчена борба у сусрету. Водови су заузели положај на коси изнад града, али су Немци из Пријепоља упорно и јаким снагама надирали уз косу. У таквој ситуацији је одлучено да се избегне окружење и отпочне извлачење на Кошеvine. Најпре је требало проћи преко једне чистине до шуме. У том пребацивању су рањени Дудић и Крстић, а касније још неки борци. Чим су водови ушли у шуму, уопостављена је веза са 1. и 2. ба-

таљоном 2. пролетерске бригаде којима се прикључила прва група од око 30 бораца. Друга, исто толика група кренула је ка Лиму с намером да прегазу реку. Пошто у два покушаја није успела да пређе реку, ова група је у жестокој борби издржала нападе Немаца на Соколици изнад реке док није стигао 2. батаљон 2. пролетерске бригаде с првом групом. Падом мрака ови делови 1. шумадијске и 2. пролетерске бригаде успели су да се извуку из борбе носећи рањенике са собом. У ноћи уочи 5. децембра, пошто су прешли пут Пријепоље — Нова Варош, дошли су у додир са деловима 1. крајишке бригаде 5. ударне дивизије.³⁸

Пријепољска битка је била свакако један од најтежих пораза које су јединице НОВЈ претрпеле у народноослободилачком рату. У њој је изгубило живот око 300 бораца 1. шумадијске бригаде — најпробранијих бораца и са највећим борбеним искуством из шумадијских партизанских јединица, најбољих војних и политичких кадрова. Само у болници где се борио 1. и 2. батаљон у току дана погинуло је 90 бораца. Мањи број рањених бораца заробиле су немачке јединице. Изгубивши везу, једна десетина 3. батаљона се вратила у Шумадију и прикључила Космајском НОП одреду. Последице су могле бити још и теже да сигурна одбрана батаљона 1. шумадијске бригаде из болничке зграде није задржала немачке јединице цео дан у Пријепољу и успорила им покрет ка Пљевљима. За то време су делови 2. корпуса и рањеници напустили Пљевља остављајући непријатељу велику количину хране и другог материјала.

После пријепољске битке, 8. децембра 1943. године у селу Челебићу код Фоче, из сва три батаљона 1. шумадијске бригаде прикупљено је укупно 119 бораца од којих многи с ранама, изнурени, гладни и обузети тугом за изгубљеним друговима.

У рејону Челебића 1. шумадијска бригада је ушла у састав 2. пролетерске дивизије. Ту се задржала до 11. децембра када је, према одлуци штаба 2. дивизије, заједно с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом кренула према Чајничу. Пошто је прешла пут Пљевља — Чајнице, ноћу уочи 13. децембра је избила у рејон села Заборка где је разбила мању групу четни-

³⁸ Исто, стр. 527—528. ^

ка. Сутрадан је кренула према месту Рудо и реци Лиму који је требало прећи што пре, јер је непријатељ иза лећа већ био запосео комуникације између Пљеваља и Чајнича. Међутим, због недостатка средстава прелаз је извршен тек 21. децембра у рејону Рудог.

Одмах након преласка Лима бригада се упутила према друму Прибој — Добрун, који је прешла у ноћи између 22. и 23. децембра, а затим наставила покрет за село Јабланицу на Златибору.

Из Јабланице је 25. децембра продужила покрет преко Муртенице и сутрадан стигла на простор села Кућана и Бураће. У току марша преко Златибора од Лима до Бураће бригада се налазила у резерви 2. дивизије и истовремено обезбеђивала позадину 2. пролетерске и 2. далматинске бригаде за време њихових борбених дејстава. Такође је, с положаја код Кућана и Бураће, обезбеђивала напад ових бригада на Нову Варош, Кокин Брод и Вранеш, који је предузет ноћу уочи 29. децембра.

Четвртог јануара 1944. године бригада се помери-ла према селу Трудову, јер су Немци и четници предузели напад од Нове Вароши и села Лзубиша, Мочиоца и Штиткова и са леве обале Увца. Из тог рејона бригада се 7. јануара пребацила на простор села Маскове.

Задатак 2. дивизије је био да очисти ову територију од четника и нападне Ивањицу. Осмог јануара увече бригада је с једним батаљоном 2. далматинске бригаде напала посаду белогардијског Руског заштитног корпуса у руднику Лиси код Ивањице. Напад није успео иако су делови бригаде упали у једну од барака. Рудник је, у ствари, представљао јако упориште с бункерима и препрекама. У току напада посади упоришта је притекла у помоћ једна четничка јединица, која је бригаду напала с лећа. У краћој борби бригада је заробила 21 четника, 1 жандарма и 2 белогардијца и запленила 10 пушака. Имала је 4 рањена борца. У зору 9. јануара повукла се у село Церово, док су остале јединице дивизије ушле у Ивањицу, али брзо је и напустиле услед противнапада јачих бугарско-четничких снага.

Дејства 1. шумадијске бригаде и осталих јединица 2. пролетерске дивизије у моравичком крају и њихо-

ви успеси постигаути у борби против удруженог непријатеља, нарочито упал У Ивањицу, имали су велики значај за народноослободилачки покрет у Србији, јер су тиме демантоване лажи које је непријатељ ширио о поразу Народноослободилачке војске и снази сопствених јединица.

Убрзо, непријатељу су стигла јака појачања, па је 13. јануара кренуо у наступање из више праваца. Да би избегао удар надмоћног непријатеља и јединице сачувао од већих губитака, штаб 2. дивизије је одлучио дасвоје бригаде повуче ка Златибору. Тако је 14. јануара 1. шумадијска бригада стигла у село Клекове, одакле је 17. јануара заједно са 2. далматинском бригадом нападала концентрацију непријатељских снага у рејону Мочиоци — Црни врх — Трудово. Пошто је успешно извршила свој задатак, разбивши доста јаке снаге непријатеља, бригада је 19. јануара извршила марш правцем Борова глава — Доброселица — Јабланица.

Због учесталих напада јаких снага непријатеља и гешких услова за борбу по дубоком снегу на планинском земљишту, Врховни штаб је одлучио да јединице 2. пролетерске дивизије повуче преко реке Лима у Санџак, где је требало да сачекају развој догађаја и пристизање 5. крајишке дивизије из источне Босне. Из рејона Јабланице дивизија је 22. јануара кренула ка Лиму са 1. шумадијском бригадом у заштитници. Већ у ноћи између 22. и 23. јануара дивизија се пребацила преко Лима у место Рудо у коме тренутно није било непријатеља. Последњих дана јануара 1. шумадијска и 2. пролетерска бригада (2. далматинска бригада је изашла из састава дивизије, а уместо ње ће ући 4. пролетерска бригада) су се пребациле у рејон села Заостро — село Ритошићи — село Жињ, а 1. фебруара прешле пут Чајниче — Пљеваља и стигле у рејон села Глисинце. Сутрадан су Немци и четници извршили напад из правца Пљеваља, али су одбијени. Потом су се јединице 2. дивизије пребациле преко реке Нехотине. Прва шумадијска бригада је кренула у рејон села Поникава, код Пљеваља, где је ухватила везу с 1. јужноморав-

ском бригадом и деловима 5. крајишке дивизије Народноослободилачке војске.³⁹

Изласком на подручје Санџака указала се прилика да се јединице одморе и среде, да се организују снабдевање и исхрана. Сређујући и анализирајући прећени пут и резултате борби, штаб 1. бригаде је похвалио јединице које су учествовале у борбама, посебно у пријепољској епопеји, истичући храброст политичког комесара 1. батаљона, 1.шумадијске бригаде Вукосава Драјића, храбро држање и умешно руковођење јединицама, као и пожртвовање приликом изношења рањеника из Пријепоља.

*

Пошто је у другој половини 1943. године у јужној Србији била створена већа слободна територија и њени делови чврсто повезани у политичком, војничком и организационом смислу, сазрели су услови за стварање бригаде Народноослободилачке војске и на овом подручју Србије.

С тим циљем у септембру и почетком октобра Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ и штаб 1. јужноморавског НОП одреда посветили су посебну пажњу припремама за формирање 1. јужноморавске народноослободилачке бригаде: на зборовима и политичким конференцијама упознавали су народ са ситуацијом у земљи и свету и са успесима које постижу НОВ и ПОЈ, позивали становништво да се још чвршће збије уз НОГ1 и партизанске јединице и у још већем броју учествује у оружаном борби против окупатора и домаћих издајника; објашњавали значај формирања већих јединица у овом делу Србије и њихово место и улогу у борби за ослобођење наше земље.

Почетком октобра у Јабланици је Покрајински комитет КПЈ за Србију одржао саветовање са члановима Окружног комитета КПЈ за лесковачки округ и

³⁹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 189; Операцијски дневник штаба, 2. дивизије, Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; Живот и рад 2. пролетерске дивизије у 1944. години. Архив ВИИ, кут. 734 бр. рег. 1/5.

штабом 1. јужноморавског НОП одреда. Том приликом је извршена анализа војно-политичке ситуације и донети су закључци за будући рад. Истовремено је констатовано да су створени услови за формирање већих маневарских јединица и за даље јачање постојећих НОП одреда.⁴⁰ На бази одлука саветовања Главни штаб НОВ и ПО Србије издао је 10. октобра 1943. наредбу да се од батаљона 1. јужноморавског НОП одреда и новопристиглих бораца формира 1. јужноморавска НО бригада.⁴¹

Сутрадан, 11. октобра, у селу Ображди окупило се неколико хиљада људи из Пусте реке и Јабланице, који су, на позив Окружног комитета КПЈ за Лесковац, дошли да присуствују свечаном формирању бригаде. Присутни су били 1. јужноморавски НОП одред (сем 3. јастребачког батаљона) и већи број омладинаца из позадине који су изразили жељу да ступе у бригаду. Од издвојених бораца 1. јужноморавског НОП одреда (већином из 1. и 2. ударног батаљона) и новодошлих бораца формирана је 1. јужноморавска бригада. После говора команданта 1. јужноморавског НОП одреда Димитрија Писковића Трнавца и команданта бригаде Предрага Марковића Алимпија бригаду је у име ЦК КПЈ поздравио секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић, а затим иредставници народне власти и друштвено-политичких организација. На крају свечаности „настало је опште весеље, а маса људи је делила борцима поклоне: чарапе, кошуље, рукавице, шалове, обућу и друго, честитајући им што су ушли у бригаду и желећи им успехе“.⁴²

Четрнаестог октобра бригада је положила заклетву и упутила поздравне телеграме Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Главном штабу НОВ и ПО Србије и Покрајинском комитету КПЈ за Србију. Борци су се заветовали „да ће се борити под руководством Комунистичке партије“ и „истрајати у борби против окупатора и његових слугу до коначног ослобођења народа“.⁴³

⁴⁰ Светислав Петровић, *Ајства 1. и 2. јужноморавске бригаде у периоду октобар — децембар 1943. године*, Војноисторијски гласник, бр. 1/1962, стр. 65 (убудуће, С. Петровић, н.ч.).

⁴¹ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 104.

⁴² С. Петровић, н.ч., стр. 66.

⁴³ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 104, 105, 106 и 107.

На дан формирања бригада је имала три батаљона — два ударна и један омладински — укупне јачине 576 бораца. У почетку је била под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Србије, од 12. децембра у саставу 5. крајишке ударне дивизије, а од 24. децембра под командом штаба 17. источnobосанске ударне дивизије. Штаб бригаде су сачињавали: командант Предраг Марковић Алимпије, политички комесар Кирил Михајловски Грујица, заменик команданта Милош Манојловић, заменик политичког комесара Милорад Константиновић, начелник штаба Радован Петровић, санитетски референт др Мартин Колб и интендант Воја Вуксановић.

Штабове батаљона сачињавали су:

— 1. батаљон: командант Стојан Љубић Столе,⁴⁴ политички комесар Вукосав Драгић, заменик команданта Никола Турчиновић⁴⁵ Драшко и заменик политичког комесара Данило Бућан Трифун;⁴⁶

— 2. батаљон: командант Божидар Стојановић Дренички, политички комесар Радојко Илић Баја Мали, заменик команданта Максим Буровић и заменик политичког комесара Крсто Миљанић;

— 3. батаљон: командант Радивоје Лзумовић Момчило, политички комесар Владимир Букилић Поп Мићо, заменик команданта Никола Буровић и заменик политичког комесара Милан Момчиловић.⁴⁷

Бригада је добила задатак да проширује слободну територију, наноси губитке окупаторско-квислиншким јединицама, руши друмско-железничке комуникације и објекте на њима којима се служио непријатељ и омогући стварање и учвршћење органа народне власти на неослобођеној територији.

Бригада је одмах након формирања водила тешке борбе против Бугара, Немаца и четника. Прву борбу

⁴⁴ На дан 21. новембра 1943. приликом формирања 2. јужноморавске бригаде постављен је за заменика команданта ове бригаде. Погинуо је у Косанчићу 15. децембра 1943. у борби против четника. Проглашен за народног хероја.

⁴⁵ Погинуо у селу Барју 10. децембра 1943. у борби против четника као командант батаљона 2. јужноморавске бригаде. Проглашен за народног хероја.

⁴⁶ Трагично изгубио живот после рата као пуковник ЈНА.
⁴⁷ Погинуо у селу Барју 10. децембра 1943. у борби 2. јужноморавске бригаде против четника.

је водила против бугарских јединица у Космачи, када је заједно с Пасјачким батаљоном кренула преко Планине Пасјаче према четничком упоришту у Косаници и заноћила у селу Космачи. У ноћи 17/18. октобра један ојачани батаљон 122. пешадијског пука бугарске 27. дивизије (око 850 војника), потпомогнут јединицама Српске државне страже из Куршумлије и четницима, неопажено је посео висове око Космаче. Други батаљон бригаде је међутим, заноћио у засеоку испод планинског врха Соколовице, што непријатељ вероватно није знао. Тако је бригада (без 2. батаљона) у освит дана 18. октобра кренула из Космаче ка Соколовици и убрзо ушла под изненадну непријатељеву ватру, због чега је настала веома тешка ситуација. Други батаљон је без оклевања предузео напад на Бугаре с лећа и тако унео пометњу у њихове редове, што је бригади и Пасјачком батаљону „Ратко Павловић” омогућило да прећу на јуриш с фронта према бугарским положајима. После шесточасовне жестоке борбе бугарски батаљон је био разбијен и приморан на повлачење према Куршумлији. Том приликом Бугари су имали 23 мртва, међу којима се налазио и командант ових бугарских снага, и већи број рањених, док су им два војника заробљена. Бригада је претрпела губитке од једног погинулог и 8 рањених бораца. Њене јединице су заплениле: 1 радио-станицу, 2 тешка митраљеза, 4 пушкотраљеза, 2 минобацача, 50 пушака и део пуковске архиве⁴⁸.

Борба против бугарских и недићевско-четничких снага код села Космаче снажно је одјекнула у Косаници, крају у који су партизаноке јединице до тада врло ретко долазиле. Народ се дивио снази, јунаштву и сналажљивости бораца 1. јужноморавске бригаде и батаљона „Ратко Павловић” из 1. јужноморавског НОП одреда. Свакако да би успех био још већи да је довршено гоњење непријатеља, јер је бугарске војнике ухватила таква паника да су се носили мишљу да на-

⁴⁸ Миливоје Перовић, *Јужна Србија*, Нолит-Просвета, Београд 1961, стр. 86 (убудуће, М. Перовић, н.д.); Милорад Мадих *Корчагин и његови другови*, Народна армија, Београд, 1968. (убудуће, М. Мадих, н.д.); Радован Петровић, *Прелаз из марша у противнапад*, Војни гласник бр. 3/1952; *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 111 и 132.

пусте и Куршумлију. Штаб бригаде се задовољио већ постигнутим успехом и није искористио расуло и деморалисање непријатеља да га потпуно уништи и ослободи Куршумлију. И поред тога, ово је била велика победа, која је потврдила оправданост формирања 1. јужноморавске бригаде у овом делу Србије.

Веома успешну и значајну борбу бригада је водила 28. октобра 1943. године код села Рујковца у Јабланици. Пошто је претходног дана 2. батаљон 1. јужноморавског одреда после краће борбе разбио једну немачку полицијску чету, у штабу бригаде је било процењено да ће непријатељ покушати да продере дубље на слободну територију да би извршио репресалије. Бригада је у ноћи 27/28. октобра била неопажено пребачена на положаје за затварање кланца између Лебана и Медвеће са погодним распоредом снага у виду „потковице”. Прорачун је био тачан, а распоред јединица бригаде веома повољан за дејство. Сутрадан ујутру је из Лебана у правцу Медвеће кренула колона 3. батаљона бугарског 67. пука. Бугари су око 10.30 часова стигли у Рујковац и ту упали у обруч бригаде. Развила се огорчена борба у којој се непријатељ, мада изненађен, брзо снашао и пружио жилав отпор бранећи кућу по кућу и заселак по заселак. Око 17 часова окруженим Бугарима је из Лебана почело да пристиже појачање од око 200 војника (Бугари, недићевци и четници). Њих је 3. батаљон сачекао и у сусретној борби, пре него што су стигли у Рујковац, разбио и натерао у бекство гонећи их до самог Лебана.

Окружене бугарске јединице су пружале отпор до мрака, када је изванредан број успео да се пробије ка Лебану. Непријатељ је у овим борбама претрпео губитке од 63 мртвих, више рањених и 16 заробљених, док се остатак спасао бекством. Заплењено је: 1 минобацач, 5 митраљеза и пушкомитраљеза, 1 аутомат, 40 пушака, 2 пиштоља и доста друге ратне опреме. Бригада је имала 5 погинулих и 5 рањених бораца. У борбама код Рујковца учествовао је и 2. батаљон 1. јужноморавског ИОП одреда.⁴⁹

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/1; кут. 2015; бр. рег. 8/3; *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 119 и 132; С. Петровић, н.ч., стр. 71.

Ноћу између 31. октобра и 1. новембра бригада је нанала немачке снаге у селу Коњувце, а затим 7. новембра кренула са слободне територије Јабланице и Пусте реке, иреко реке Топлице, ка планини Великом Јастрепцу.

У то време на простору Жупе и Расине четничке групације биле су још увек јаке и угрожавале Расински НОП одред. Требало их је разбити и створити још повољније услове за јачање ослободилачког покрета. Када је 1. бригада стигла на Велики Јастребац, добила је податке да се у селу Великом Шиљеговцу налазе 2. расинска и Моравска четничка бригада. Тако је штаб 1. јужноморавске бригаде одлучио да бригада, у садејству са 1. јужноморавским и Расинским НОП одредом, уништи ове четничке снаге. С тим циљем је 1. јужноморавска бригада 15. новембра извршила покрет у правцу Великог Шиљеговца и до вечери заузела полазне положаје за напад, претходно прогеравши четничке обезбеђујуће делове ка Шиљеговцу. Такође је и четничка главнина протерана с положаја западно од Шиљеговца. Непријатељ се повукао у само село и забарикадирао у школи коју су Бугари раније претворили у касарну и уредили за одбрану. У борби, која је вођена до пола ноћи, предњи делови 1. бригаде су успели да приђу препрекама, али даље нису могли. Тада се дошло на замисао да се зграда поруши енглеским бомбама (тежине око 15 кг) које су раније биле заплећене од четника. Снажан бомбаш Дика Божовић откотрљао је једну бомбу до зида зграде, али су зидови после експлозије остали нетакнути. Борба је трајала целу ноћ и сутрадан. Да би избегли уништење, четници су одлучили да ноћу уочи 16. новембра предузму јуриш и пробију се из окружења. Приликом пробоја око 100 четника успело је да се извуче, док је око 70 погинуло, а око 150 заробљено. Заплећено је око 200 пушака и много другог ратног материјала. Бригада је имала само два погинула и 6 рањених бораца.⁵⁰

После борбе у Великом Шиљеговцу 1. јужноморавска бригада је кренула ка селу Здравинју, где је 18.

⁵⁰ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 140; Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/5; кут. 2015, бр. рег. 1—3/1.

новембра разбила групацију четничког Расинског корпуса. Непријатељ је безглаво побегао ка Крушевцу.

Борбе 1. јужноморавске бригаде на простору Великог Јастрепца силно су одјекнуле у овом крају. „Разбијање дражиноваца на овом терену” — поред осталога пише у извештају Окружног комигета КПЈ за Крушевац од 29. новембра 1943. године — „одјекнуло је врло повољно по читавом округу, а деловало је деморалишуће на саме дражиновце, скоро сви они који су били позвани на тзв. њихову вежбу напустили су их и побегли кућама, има примера и да им активни беже”.⁵¹

Тих дана се 1. јужноморавска бригада, према наређењу врховног команданта НОВ и ПОЈ друга Тита, припремала за одлазак у Шумадију. Преко Радио-станице „Слободна Југославија” дошло је наређење: „Нека Михајло са главном јединицом пође у сусрет Вуку”.⁵² То је значило да Благоје Нешковић са 1. јужноморавском бригадом пође у сусрет Моми Марковићу, односно 1. шумадијској бригади и заједно с њом наставе пут за Босну. Ради успешнијег спровођења наређења друга Тита штаб бригаде је предузео мноштво мера како би своје борце што боље припремио и оспособио да издрже напоре који су их на овом далеком путу очекивали. Најпре је извршен преглед људства и сви болесни и физички слаби, као и један број другарица, остављени су у Топлици и укључени у друге наше јединице. Предузете су мере за обезбеђење топле одеће, обуће и хране, јер се претпостављало да ће се на путу до њих теже долазити. Извршене су и промене у командном саставу. Дотадашњи политички комесар бригаде Кирил Михајловски је упућен на нову дужност у Македонију, а за новог комесара је дошао Жива Иицлован Тоза.⁵³ Замењен је и дотадашњи начелник штаба. Пошто је изванредан број руководица ове бригаде упућен на дужност у новоформирану 2. јужноморавску бригаду, на њихово место су у батаљонима и

⁵¹ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 134.

⁵² М. Мадих, н.д., стр.

⁵³ Умро у Београду после рата.

четама постављени нови команданти, комесари и команднири.

Бригада, снабдевена одећом и обућом, добро наоружана и припремљена, кренула је 22. новембра према одређеној марш-рути, 23. новембра прегазила Расину, затим Западну Мораву у близини Крушевца, 24. новембра прошла кроз село Велику Дренову и увече истога дана стигла у село Милутовац. Чим је овде дошла, напали су је делови четничког Расинског корпуса. У борби, која је с прекидима трајала целу ноћ, бригада је успела да одбаци ове четничке снаге.⁵⁴ Сутрадан 25. новембра у свануће, четници су поново напали 1. јужноморавску бригаду у Милутиновцу. У оштрој борби, која је трајала цео дан, бригада је одбацила четнике, а затим продужила покрет и 26. новембра избила на Гледићке планине. Овде је била нападнута од четничке Жичке бригаде. У једночасовној борби она је успела да протера четнике.

У даљем кретању кроз Шумадију преко села Бајчетине, Зуња, Момчилова и Брестовца 1. јужноморавска бригада није наилазила на озбиљнији отпор непријатеља.

Пошто је прешла пут између Горњег Милановца и Крагујевца стигла је у село Мијајловац. Ту су је напали делови четничког Корпуса горске гарде. После неколико часова борбе одбацила је четнике у полазне рејоне. Сутрадан су је исте ове елитне четничке јединице напале у селу Трешњевици. Борба је вођена читаво пре подне. Пошто је разбила четнике, бригада је преко планине Букуље 1. децембра стигла у село Босуту. Ту је требало да се еастане с 1. шумадијском бригадом. У Босути су је истог дана напали четници и недићевци, који су је, користећи слабу видљивост (због магле и снега), скоро окружили. Међутим, прекаљене јединице бригаде брзо су се средиле и пробиле из обруча.

Другог децембра 1. јужноморавска бригада је преко села Јеловика стигла у село Гараше, где се мало одморила, а затим сутрадан у зору померила у познато партизанско село Даросаву (сада Партизани), где су

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 373, бр. рег. 1—3/5; *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 141.

је дочекали сељаци, који су разместили борце по кућама и добро нахранили. Све мере обезбеђења и обавештавања предузели су тостољубиви мештани. Међутим, овај дуго очекивани одмор је био брзо прекинут када је бригада обавештена да непријатељ иде из правца Аранђеловца. Били су то четници. 1. јуришне бригаде Корпуса горске гарде, припадници Љотићевог Српског добровољачког корпуса и делови бугарске 24. пешадијске дивизије, укупно јачине око 3.000 војника.

Бригада је брзо посела положаје за одбрану испред Даросаве и одбила прва два напада непријатеља. Затим су јединице бригаде касно увече биле приморане да се повуку ка селу Трбушници, где су стигле сутрадан и ухватиле везу с 1. шумадијским НОП одредом. Пошто је штаб бригаде био упознат од штаба 1. шумадијског одреда са ситуацијом у Шумадији и са марш-рутом 1. шумадијске бригаде из Шумадије ка Босни, 1. јужноморавска бригада је 5. децембра предузела марш за 1. шумадијском бригадом по тешком путу пуном неизвесности. Око поноћи ушла је у варошицу Славковицу, где је разбила једну групу четника, а затим наставила покрет преко Равне горе, Маљена и Дивчибара, водећи успут мање борбе са четницима. Осмог децембра избила је у село Сечу Реку, код Косјерића, одакле је продужила преко Јело-горе, код села Заглавка прешла пут Бајина Башта — Ужице и наставила марш ка планини Тари. Десетог децембра бригада је стигла у село Гостиље, удаљено око два сата хода од Вишеграда. Ту је добила обавештење да су се јединице 5. крајишке дивизије претходне ноћи повукле на леву обалу Дрине. Сазнавши од мештана да се у селу Старом Броду налази скела за прелазак реке, бригада је кренула ка Дрини и 11. децембра у зору избила на реку преко пута Старог Брода. На маршу је бригада одбијала нападе четника без задржавања, вешто примењујући заштиту у виду сталних и покретних обезбеђења. Након доласка на Дрину 1. батаљон бригаде је обезбеђивао прелаз, док су се остале јединице бригаде пребацивале, пошто се располагало само једним чамцем, а надолшла Дрина није се могла газити. За време пребацивања преко Дрине бригада је ухватила везу са деловима 15. мајевичке бригаде 17. ударне дивизије, који су ватром помогли прелаз преко реке. Дванаестог децембра до 9

часова сви делови бригаде су били пребачени на супротну обалу и после 21 дан напорног марша и борби јединице су добиле топлу храну.

Марш 1. јужноморавске бригаде из јужне Србије, преко Шумадије и западне Србије, био је тежак и напоран. Кретање преко планина, по киши, блату и снегу, уз честе борбе захтевало је максимум снаге и напрезања. Борци су све то издржали, испољивши при том херојство у борби и дисциплину на маршу. Ниједног тренутка се нису поколебали. Напротив, све је више јачало уверење да ће њихови напори и жртве уродити плодом. Жеља да се што пре састану са јединицама НОВЈ у Босни стално их је вукла напред.

Бригада је ушла у састав 5. крајишке дивизије. Али прилике су биле такве да о неком већем предаху и одмору није могло бити ни говора, јер је непријатељ у то време већ предузео офанзиву ширих размера против јединица НОВЈ у источној Босни.⁵⁵

Без иједног тренутка одмора бригада је учествовала у борбама, најпре у саставу 5. крајишке, а касније са јединицама 17. источnobосанске дивизије 3. ударног корпуса. И у овим борбама борци 1. јужноморавске бригаде су показали своје борбено искуство. Тринаестог децембра бригада је стигла у село Жепу, а 14. децембра у саставу 5. дивизије као једна њена маршевска колона је кренула преко планине Деветака ка Рогатици. Када је на овом маршу 1. крајишка бригада 5. дивизије 15. децембра у 08,00 часова као претходница дивизије отпочела борбу у сусрету против делова немачке 1. брдске дивизије, из Соколца су кренули делови 14. СС пука немачке 7. СС дивизије који су почели да окружују 1. јужноморавску и 10. крајишку бригаду с циљем да их одсеку и потисну на снаге 13. СС пука исте дивизије. Тако се 1. јужноморавска бригада поново нашла у веома тешкој ситуацији. Штаб 5. дивизије је одлучио да се ноћу 15/16. децембра изврши пробој преко друма Соколац — Власеница. Прва јужноморавска и 10. крајишка бригада налазиле су се у колони која се преко Деветака пробијала код Крама. Пробој је био предузет под веома тешким теренским,

⁵⁵ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/7; А. Виторовић, н.д., стр. 546—548; С. Петровић, н.ч., стр. 78—79.

временским и борбеним условима. Пошто су Немци успели да затворе брешу коју је направила 1. крајишка бригада, остале бригаде су биле приморане да свака за себе врше пробој и крче пут. До ованућа 16. децембра 1. јужноморавска бригада (без 2. батаљона) је успела да пређе друм. Међутим, 2. батаљон, који је претходног дана штитио пробој са положаја око села Боровца, нашао се одсечен на непознатом терену и није знао правац наступања своје бригаде и 5. дивизије. Када су тешком муком били пронађени водичи, батаљон је успео да избије на друм, али је ту био заустављен. Пошто је нешто измењен правац пробоја, батаљон је уз тешке губитке, просто прегазивши немачки строј, успео да се пробije из обруча и суетигне главнину бригаде. После пребројавања установљено је да је у батаљону остало свега око тридесетак бораца. У овом пробоју и остали батаљони су имали губитке, тако да се бројно стање бригаде смањило за око стотину бораца. Следећег дана бригада је продужила да води борбе против непријатељевих снага које су нападале из Хан-Пијеска и са Крама и пошто је претрпела велике губитке и била потпуно исцрпљена, штаб 3. ударног корпуса је одлучио да је повуче с положаја и прикупи ближе штабу корпуса.

Међутим, догађаји су се развијали неочекивано брзо и били веома судбоносни за наше јединице. Пошто у претходној операцији Немци нису успели да униште јединице 5. и 17. дивизије (у њиховом саставу и 1. јужноморавску бригаду), штаб немачког 5. СС брдског армијског корпуса је одлучио да поново окружи и уништи наведене јединице НОВЈ на овом подручју. Планом непријатеља је било предвиђено да са југа, од Вареша и Олова, наступа 7. СС. дивизија; са југоистока, од Хан-Пијеска и Власенице, 1. брдска дивизија и 1. резервни пук. Земљиште на коме је требало да се одвијају ове борбе било је планинско, пошумљено и испресецано. Немачке су јединице биле оспособљене за дејства у оваквим условима.

План наших јединица је предвиђао да се најпре изврши груписање снага, а потом из центра изврши пробој и јединице одвоје од непријатеља. Двадесет трећи децембар јединице су провеле у шуми, јер је немачка авијација непрекидно надлетала и бомбардо-

вала. Најзад, после прегруписања снага, 5. и 17. дивизија и 1. јужноморавска бригада успеле су да по мразу од око 10 степени испод нуле изврше продор преко реке Криваје код села Рибнице. Сутрадан је 1. јужноморавска бригада избила на планину Озрен и ушла у састав 17. дивизије. Али ни после тога није било предаха и бригада је одмах ушла у нове борбе. Пошто је 17. дивизија имала задатак да се даље пробија у два маневарским групама, 1. јужноморавска бригада се заједно са 6. источnobосанском и 18. хрватском бригадом пробијала према Бирчу, док се друга група исте дивизије пробијала ка Варешу. Двадесет четвртог децембра је 1. јужноморавска бригада у саставу 1. групе била приморана да води жестоке борбе код села Тумаре. Ту је погинуо командант бригаде Предраг Марковић Алимпије. Немачке јединице, које су се изненада појавиле испред Тумара, биле су из 1. брдске дивизије. После погибије команданта бригаде батаљони су ипак успели брзо да се среде и у садејству са осталим јединицама колоне да успешно одбију напад непријатеља. Међутим, због појаве нових непријатељевих колона и опасности од окружавања одлучено је да се предузме извлачење снага при чему је 1. јужноморавска бригада добила задатак да се повуче ка Омеровој води. Трећи батаљон бригаде, један батаљон 18. хрватске бригаде и две чете 6. источnobосанске бригаде имали су улогу заштитнице, која се после одвајања главних снага колоне нашла у веома тешкој ситуацији, јер су Немци успели да је одсеку, тако да је тек 30. децембра, после тешких борби, успела да се прикључи бригади у Бирчу. Њен 3. батаљон је стигао без политичког комесара Милана Момчиловића који је погинуо са групом бораца и без комесара 2. чете Обрена Милићевића, који је са преломљеном ногом остао у најближем селу.⁵⁶

Прикупљање и сређивање 1. јужноморавске бригаде је извршено на маршу. Пошто је стигла у село Шековиће, бригада се одморила 2—3 дана, а затим пребацила у село Братунац. Ту је извршена реорганизација бригаде: поново се формирају три батаљона, али са смањеним бројем људства. У састав бригаде вратила

⁵⁶ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/8.

се и група од иреко 40 бораца са политичким комесаром бригаде на челу, која је била одсечена за време пробоја на Деветаку и готово мееец дана деловала као самостална јединица на Глаеинцу и око Рогатице.

Из Братунца бригада је у саставу 17. дивизије кренула ка Тузли и у времену од 11. до 20. јануара 1944. године учествовала у нападу на Тузлу. Најзад, при повлачењу из рејона Тузле бригада се преко реке Спрече поново пребацила у Шековиће, а затим преко села Нове Касабе дошла у Власеницу. Ту јој је преко савезничких авиона, дотурана храна, одећа и обућа.

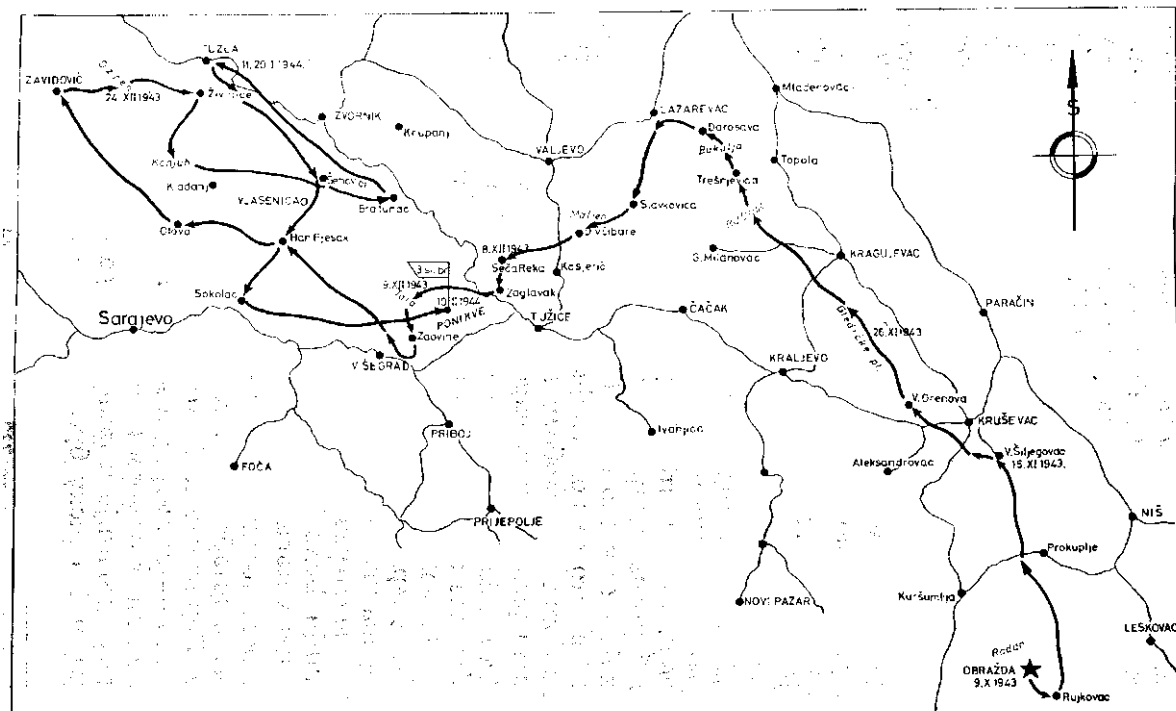
За постигнуте успехе у борбама од њеног формирања до доласка у Власеницу Врховни командант НОВ и ПОЈ је 1. јужноморавску бригаду прогласио ударном. Захваљујући се на бризи, целокупни састав бригаде је 29. јануара 1944. године упутио телеграм свом врховном команданту маршалу Титу.

„Борци, командири, команданти и политкомесари Ј. јужноморавске ударне бригаде шаљу Теби, наш Врховни команданте, друже Маршале Тито, своје ватрене борбене поздраве и захваљују Ти на бризи и пажњи коју си указао нама, борцима из Србије. Ми смо поносни што се под Твојим врховним руководством може борити за слободу наше домовине, за братство и равноправност свих народа Југославије.”⁵⁷

За време боравка у источној Босни 1. јужноморавска бригада се више пута налазила у обручу и тешкој, готово безизлазној ситуацији. Због способности руководећег кадра, личне свести, храбрости и издржљивости бораца увек се успешно пробијала и извлачила из критичне ситуације. Уз све то владала је и оскудица у муницији. Било је тренутака када је на борца долазило по пет метака.

После толиких борби бригада је према наређењу Врховног штаба из Власенице кренула преко Хан-Писека, Коритника и Соколца, преко железничке пруге Сарајево — Вишеград и даље у правцу Фоче. Ту је требало да се одмори и среди и да уђе у састав 2. пролетерске дивизије формирајући са 1. шумадијском бригадом 3. српску бригаду.

⁵⁷ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/9.

Пут 1. јужноморавске бригаде у састав 3. српске бригаде